

- Hozzárendeltek-e hívószámokat az e-folyóiratokhoz?
- Szolgáltatják-e az ismert e-folyóiratok listáját weblapjukon?
- Melyek a kutatók használati és a használói szokásai e-folyóiratok esetében? Vajon az indexekre hagyatkoznak, vagy egyenesen a folyóirat weblapjához folyamodnak?
- Indexelik-e a cikkeket a web keresőgépei? Végezhetnek-e a kutatók téma szerinti keresést a keresőgépekkel?
- Hogyan foglalkozik a keresőgép az előfizetést igénylő folyóiratok cikkeivel?
- Milyen mértékben használnak önhivatkozásokat az e-folyóiratok? Vagy az e-folyóiratok hivatkoznak-e más e-folyóiratok cikkeire is?

Függelékek

1. táblázat. Lektorált/szerkesztett cikkeket publikáló tudományos e-folyóiratok
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable1.htm>)
2. táblázat. Ajánlott tudományos e-folyóiratok
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable2.htm>)
3. táblázat. Adatbázis-szolgáltatók információi
(<http://www.istl.org/02-summer/e-onlyTable3.htm>)

ILLEWELLYN, Richard D.–PELLACK, Lorraine J.–SHONROCK, Diana D.: The use of electronic-only journals in scientific research, 2002. URL: <http://www.istl.org/02-summer/refereed.html>

(Roboz Péter)

A tudományos publikációk minőségének ellenőrzése a weben

Egy *JSTOR-tanulmány* szerint a tudósok minden tudományterületen jelentős forrásnak tekintik a webet. Ma már a kezdetekhez képes viszonylag sok színvonalas dokumentum meg is található a számítógép-hálózaton. Hogyan ellenőrzik a minőséget, és miről ismeri fel a használó az értékes dokumentumokat?

A probléma nem új keletű, de a weben sokkal súlyosabban jelentkezik, mint korábban megszoktuk. A nyomtatás költségei eddig bizonyos fokig gátat vetettek a publikációáradatnak, a kiadóknak nagyon fontos szerepe volt a minőség kezdeti ellenőrzésében. A weben viszont bárkiből lehet szerző vagy kiadó.

A Cornell University munkatársai közül jó néhányan részt vesznek az Országos Természettudományi Digitális Könyvtár (National Science Digital Library = NSDL) létrehozásában, amely a természettudományok oktatását fogja segíteni. A források válogatása, amelyet most végeznek, számos tanulsággal járt a minőséget illetően.

Lektorálás

A minőségről hagyományosan úgy alkotnak véleményt, hogy a publikációt mások szemügyre veszik: a tudományág más szakemberei lektorálják (peer review), a szerkesztők átolvassák, a könyvtárosok kiválasztják. A weben viszont annyi dokumentum van, hogy annak csak egy részét lehet áttekinteni, a web információtartalmának legnagyobb részét nem vetik alá ilyen ellenőrzésnek.

A lektorálást általában önkéntesek végzik, de a kiadóknak meglepően sokba kerül az egész folyamat adminisztrálása. A tudományos kiadók adatai szerint ezek a költségek publikált cikkenként 500-1000 dollárt is kitehetnek. (És ami még furcsább: többbe kerül egy cikket elutasítani, mint elfogadni.) Az NSDL-ben azt szorgalmazzák, hogy csak a szakértők által kiválasztott dokumentumok kerüljenek bele.

A lektorálást egyfajta aranyvalutának tekintik. A *Journal of the ACM*, az elméleti számítógéptudomány egyik legszínvonalasabb folyóiratának rangos szerkesztőbizottsága például egy nagyra becsült tudományos társaság megbízásából tevékenykedik. Minden cikkét szakemberek olvassák el, korrigálják és minősítik. Néhány kivételtől eltekintve minden közleménye elsőrangú. Ugyanez persze nem mondható el minden lektorált folyóiratról. Csak a pedagógia területén ötezer lektorált folyóirat jelenik meg, a közlemények minősége viszont meglehetősen egyenetlen.

A lektorálással az is a gond, hogy sokféle kutatást nem is tud hitelesíteni. A *Journal of the ACM* matematikáról szól. A lektorok ezért anélkül tudják a közlemények pontosságát ellenőrizni, hogy más publikált forrásokon kívüli bizonyítékokat kellene keresniük. Mindez azonban nem lehetséges a kísérleti területeken. Például, ha valaki publikált adatok elemzésére és azok alapján statisztikai hipotézis felállítására vállalkozik, később azzal szembesülhet, hogy a kiinduló adatok körül (amelyek egyébként egy elismert, lektorált folyóiratból származtak) valami nem volt rendben.

A lektorálás furcsaságait mutatja a következő példa: az ACM egy másik kiadványa, a *Fifth ACM Conference on Digital Libraries*, amelytől elvárható, hogy ugyanolyan minőségű legyen, mint a *Journal of the ACM* – sokkal alacsonyabb szintű lektoráláson megy keresztül, emellett sok ellenőrizhetetlen adatot és kísérleti megállapítást tartalmaz.

Összefoglalva, a lektorálás hatékonysága különböző. A leggyengébb folyóiratoknál a lektorálás szinte csak ráteszi a pecsétet a közepszerű közleményre. A kísérleteket végző területeken a lektor csak a kutatás kereteit hitelesítheti. Mindazonáltal a lektorálás marad az a viszonyítási alap, amellyel a minőség értékelésének egyéb módszereit össze fogják hasonlítani.

Mire való még a lektorálás?

A lektorált folyóiratokat gyakran emlegetik primer, azaz elsődleges fontosságú irodalomként, de ez nem helytálló. Az elméleti számítástudományi szakemberek számára például nem a *Journal of the ACM* a legfontosabb irodalom. Munkájukhoz elsősorban a weben publikált vagy konferenciákon megvitatott publikációkat használják. A lektorálás annyira hosszadalmas, hogy a publikált folyóiratok cikkei szinte már történeti értéknek számítanak, mire megjelennek. A tekintélyes kutatók gyakran inkább abban érdekeltek, hogy gyorsan, elsőként adják közre eredményeiket, mintsem abban, hogy a lektor jóváhagyását elnyerjék.

A lektorálás az idők folyamán egyre inkább adminisztratív funkciókat lát el. Sok szakterületen a lektorált folyóiratokat alapvetően arra használják, hogy az egyetemek számára látszólag pártatlan kritériumként szolgáljanak az előmenetel során. A felsőoktatási könyvtárosok ebből adódó dilemmája mind a digitális, mind a nyomtatott publikációk esetében fennáll.

Az NSDL-re nézve ebből tanulságként az vonható le, hogy a jól használható szakirodalmat kell megkeresni és kiválasztani, tekintet nélkül arra, hogy lektorálták-e vagy sem, és az olvasók számára jelezni kell a minőségét.

„Aranykeresés”

Amikor a weben „aranyat” keresünk, csak az URL-re támaszkodhatunk, megnézhetjük, honnan származik a publikáció, és ha jártasak vagyunk az

adott szakterületen, megpróbálhatjuk megállapítani, milyen minőségű, például – többek között – a hivatkozásai alapján. Ez nem könnyű feladat. Előfordulhat, hogy egy évekkel ezelőtt összeállított, írógéppel írt, jelentéktelennek tűnő specifikációról fel kell ismerni, hogy ez napjaink legfontosabb dokumentumainak egyike, mondjuk az a ma is érvényben lévő protokoll, amely az internet alapjául szolgál – bármilyen egyszerűen van is megformázva.

Szintén félrevezető lehet például, ha egy neves felsőoktatási intézmény professzora a weben teszi közzé a tananyagot. Felmerül a kérdés: milyen szakemberről van szó, mennyire gondosan állította össze az anyagot, ellenőrizte-e valaki. Az ilyen anyagok hasznosak lehetnek, de nem mind arany, ami fénylik...

Egy másik példa arra, hogy milyen nehéz megítélni egy webhely minőségét. Látszatra a Los Alamos-i National Laboratory e-Print archive-ja, amely később a Cornell Universityre került (<http://arxiv.org>), nem tűnik fontos tudományos információforrásnak, mégis az. A fizika területén a kutatási eredmények elterjesztésében sok úttörő kezdeményezés született. A fizikusok még a folyóiratoknak való benyújtás előtt közzéteszik kutatási jelentéseiket ezen a webhelyen, ahol szabadon hozzáférhetőek. Ebben az esetben az arXiv.org a primer forrás, míg a folyóiratok csak archiválják a közleményeiket.

Mitől jó minőségű egy publikáció?

A közreadó

A weben a legmegbízhatóbb helyek olyan dokumentumokat tartalmaznak, amelyek a kiadók által alkalmazott szerzők nevéhez fűződnek. Erre jó példa a *The New York Times* webes változata. Mindent, ami ott szerepel, a hírlap munkatársai írtak, vagy ők választottak ki, illetve szerkesztettek. Ugyanez a helyzet a *National Weather Service* (országos meteorológiai szolgálat) által működte-tett honlappal. A Kongresszusi Könyvtár *American Memory* projektje azért nyerte el az olvasók tetszését, mert megbíznak a könyvtár tekintélyes kurátoraiban. Az olvasók a minőséget a közreadó hírneve, a munkatársai által képviselt színvonal alapján ítélik meg.

A szerkesztők

A szerkesztők szűrő szerepe közismert, ők azzal segítik a jó minőségű kiadványokat, hogy előzetes-

sen kiválasztják az arra érdemes publikációkat, és segítik a szerzők munkáját. A *D-Lib Magazine*-nál külső lektorokat nem vesznek igénybe, a jó minőséget a szerkesztők jó ítélőképessége és a szerzők motiválása eredményezi. Voltaképpen a digitális könyvtárakról írt minden érdemi cikk először a *D-Lib Magazine*-ban jelenik meg (ráadásul két héttel a kézirat leadása után), és nem lektorált folyóiratokban.

A külső szemlélő hajlamos azt hinni, hogy a lektorált anyagok minősége jobb azokénál, amelyek szerkesztők támogatásával jöttek létre. Vannak olyan folyóiratok is (például a *Journal of Electronic Publishing*), amelyeknél ezt a két eljárást együtt alkalmazzák. A National Research Council dokumentumait rendkívül szigorú lektorálásnak vetik alá. Az általuk publikált kutatási jelentések (ilyen például a *The Digital Dilemma. Intellectual Property in the Information Age* című) jó minőségét azoknak a szakértelmek adja, akik a különböző bizottságok munkájában részt vesznek, illetve akik segítik a dokumentumok megfogalmazását és megszerkesztését.

A hírnév

Minden eddigi példánál tapasztalható volt, hogy a jó hírnévnek mekkora a jelentősége. Ezt úgy lehet elérni, ha az illető kiadvány hosszabb időn keresztül az ígért időben, folyamatosan megjelenik. Egyes nézetek szerint egy-egy kiadvány jó hírneve egy-egy köztisztviselőben álló személy jó véleményére építve alakul ki az idők folyamán.

Ismertetések

Az ismertetések is jó hírt kelthetnek egy-egy műnek. Az ismertetés értékét az ismertető hírneve, a publikálás helye és az ismertetés minősége határozza meg. A weben sok ismertetést lehet találni. Olyan új típusúakat is, amelyeket talán önkéntes ismertetéseknek lehetne nevezni. Bárki írhat és beküldhet ilyet, sőt a kiadók gyakran arra is bátorítják az olvasókat, hogy értékeljék a recenzensek munkáját.

Az *amazon.com* az elsők között nyújtott lehetőséget arra, hogy bárki könyvismertetést közzöljön. A szerzők szerint a későbbiekben különböző kategóriákba sorolták az ismertetéseket: szerkesztői (az Amazon munkatársaitól származó), vásárlói és az olvasók szavazatai alapján legalaposabb, tehát fokozott figyelemre érdemes („spotlight”) ismerte-

tések. Ilyen módszerre más területen is van példa, például a fogyasztói weboldalakon (*www.epinions.com*).

Az *Internet Engineering Task Force* az internet műszaki szabványaihoz kapcsolatos tervezeteket azonnal közreadja a weben (*www.ietf.org*), és hat hónapig várja az észrevételeket az ún. RFC-khez egy nyilvános levelezőlistán. Később szakértők vitájára is sort kerítenek, a tervezetek egy részéből hivatalos kiadvány születik, másokat a kritikai észrevételek súlya alatt visszavonnak.

E három példa mindegyikénél a közvélemény teljesen kötetlenül nyilváníthat véleményt. A gyakorlatban ugyanakkor az ismertetések meglepően magas színvonalúak. (Egyesek szerint az *Epinions* jobb, mint a *Consumer Reports*, és az internetes tervezetek kidolgozottabbak, mintha lektorálták volna őket.)

Számítógépes módszerek

Az önkéntes ismertetések sikere azt mutatja, hogy ismeretlenek véleményének szisztematikus összegyűjtésével képet lehet alkotni a minőségről. Ez az elképzelés rejlik az idézési szokásokat vizsgáló mérések mögött is. „Amire sokan hivatkoznak, az valószínűleg fontos, az a jó tudomány.” A módszer úttörője a hivatkozások elemzése.

Újabban kezdték használni a weben a webhelyeket rangsoroló algoritmusokat (Google PageRank). A webhelyeket aszerint állítják sorba, hogy rájuk hány, hozzájuk csatolással kapcsolódó webhely hivatkozik, és azok hol állnak a rangsorban. Az az oldal állhat a találati lista élén, amelyhez sok, a rangsorban jó helyezést kapott oldal csatlakozik. A lista manipulálására kicsi az esély a web óriási méretei miatt.

A kutatások ígéretes területe az automatikus rangsorolás, és a nyelvi alapokon nyugvó módszerek együttes alkalmazása a relevancia megítélésében, amely az információ-visszakeresés, a weben való böngészés és a géppel segített tanulás eljárásait ötvözi.

Minőség-ellenőrzés az NSDL keretében

Az NSDL átfogó, az oktatást szolgáló, digitális gyűjtemény létrehozására törekszik. A minőséget az anyag nagysága miatt a következőképpen igyekeztek szabályozni:

- a kiválasztási és minőséggel kapcsolatos döntéseket nem a művek, hanem a gyűjtemény szintjén hozzák meg;
- a minőségre vonatkozó információt a gyűjteményszintű metaadatrekordban szerepeltetik, amely egy központi metaadatbázisba kerül;
- ehhez a metaadathoz hozzáférhetnek az NSDL szolgáltatói;
- a használói interfészekon megjeleníthető a minőségre vonatkozó információ.

A keresőrendszer fejlesztése most van folyamatban. A keresés eredményeként a használó egy, a keresőmotor által rangsorolt jegyzéket fog kézhez kapni. Az ebben szereplő egyes tételeket megjelenítve a használói interfész megadja azt a gyűjteményt, amelyből a tétel származik, és meg tudja jeleníteni a metaadatrekordnak a minőségre vonatkozó információját is. Például az egyik tételnél az lehet – mondjuk – megadva, hogy oktatási célú szoftver lektorált gyűjteményéből származik; egy másiknál, hogy az NSDL munkatársai által kiválasztott felsőoktatási kiadótól; a harmadikat egy webes böngésző találta, és senki sem minősítette.

Elismertség

Hogyan szerezhet egy kutató vagy tudós elismertséget a hagyományos, lektorált folyóiratokon kívül? Néhány kivételtől eltekintve a szakmai előrehaladás a felsőoktatásban és kutatásban mechanikus folyamat, amelyben központi szerepe van a

lektorált folyóiratokban való publikálásnak. Bár ez köztudottan nem lehetséges, a legtöbb egyetem arra törekszik, hogy objektív módszerrel értékelje oktatóit.

A humán tudományokban a monográfiák kiadását is figyelembe veszik, más területeken a konferencia-előadások is nagy súllyal esnek a latba. Az Internet RFC-eket már említettük, de ha valaki komolyan készül az előléptetésre, folyóiratcikket publikál. Ennek ugyan nincs értéke a tudományos kommunikációban, de jól mutat a publikációk listáján. A D-Lib Magazine-ra visszautalva: esetleg érdemes lenne az ott publikált kutatási jelentéseket szükség esetén összegyűjteni és kiküldeni szakértői észrevételezésre azt igazolandó, hogy az online világban is szert lehet tenni elismertségre.

Az olvasók tisztában vannak vele, hogy a nem hagyományos helyeken sok színvonalas anyag található, de a kiadók és a könyvtárosok nem fordítanak elegendő figyelmet erre a kérdésre. Az NSDL projekt azt példázza, hogy nem érdemes túlzott jelentőséget tulajdonítani a lektorálásnak, itt az ideje a szemléletváltásnak.

ARMS, William Y.: *Quality control in scholarly publishing on the Web.* = *Journal of Electronic Publishing*, 8. köt. 1. sz. 2002. 19 p. URL: <http://www.press.umich.edu/jep/08-01/arms.html>

(Hegyközi Ilona)

Mennyire elérhetőek a tudományos-műszaki e-folyóiratok; egy vizsgálat eredményei

A felsőoktatási és tudományos könyvtárak egyesülete (ACRL, USA) tudományos és műszaki szekciójának egyik bizottsága (amely a tudományos dokumentumokhoz való tárgyi és bibliográfiai hozzáféréssel foglalkozik) kérdőíves vizsgálatot végzett a weben. Ennek keretében azt kutatták, hogy a lektorált elektronikus tudományos-műszaki folyóiratok jelenlegi kezelési és elérési módszereinek melyek az erősségei és a gyenge pontjai. A vizsgálat főként az olvasószolgálatos könyvtárosok tapasztalatai iránt érdeklődött, egyebek között azzal a céllal, hogy a hozzáférést felelős (olvasószolgálati, feldolgozó, számítástechnikai és más) részlegek munkatársai között párbeszéd jöjjön létre.

A feldolgozókból és tájékoztató könyvtárosokból álló kutatócsoport a gyakorlati tapasztalatokat áttekintve megállapította, hogy a legtöbb intézmény többféleképpen is hozzáférést enged a teljes szövegű e-folyóiratokhoz, mivel igyekeznek egyenlőben tartani a használói igényeket a személyzeti, munkaszervezési és helyi bibliográfiai számbavételi lehetőségekkel.

A következő öt *elérési módszert* találták jellemzőnek:

1. A folyóirat elektronikus verziójáról külön bibliográfiai rekord készül a katalógusban (a továbbiakban ezt röviden „külön rekord”-ként említjük).
2. A nyomtatott és az elektronikus verziót közös katalógusrekordban tájrák fel, oly módon, hogy